

**ЖОҒАРЫ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІ БІЛІМ:
МӘСЕЛЕЛЕР, ЖАҢАШЫЛДЫҚ, ДАМУ БОЛАШАҒЫ
ВУЗОВСКОЕ И ПОСЛЕВУЗОВСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ:
ПРОБЛЕМЫ, ИННОВАЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

ГТАХР 14.35.07

<https://doi.org/10.51889/2959-5762.2026.91.3.004>

М.А.Ермекбаева, ^{1*} Абсатова М.А., ¹ Б.М.Нарбекова ¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

**СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК БІЛІМ АЛУ МӘСЕЛЕСІ БОЙЫНША
КӨЗҚАРАСТАРҒА ШОЛУ ЖӘНЕ ЖҮЙЕЛЕУ**

Аңдатпа

Авторлар мақалада жаһандану, жасанды интеллект және цифрландыру дәуіріндегі студенттердің өзіндік білім алу мәселесінің теориялық, әдіснамалық және практикалық негіздерін жан-жақты қарастырады. «Өзіндік білім алу» ұғымының мәні мен мазмұнына ғылыми-педагогикалық, андрагогикалық және психологиялық тұрғыдан терең талдау жасалып, оның қазіргі жоғары білім беру жүйесіндегі орны мен стратегиялық маңызы айқындалады. Зерттеу барысында студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастырудың когнитивті - мотивациялық аспектілері, атап айтқанда, өзіндік білім алу құрылымы білім, іскерлік, дағдылар және метакогнитивті қабілеттердің өзара байланысынан тұратыны жан – жақты негізделді. Заманауи ақпараттық – коммуникациялық ресурстарды дұрыс таңдау мен тиімді қолдану арқылы тұлғаның танымдық белсенділігін арттыру, академиялық дербестік пен кәсіби жауапкершілікті қалыптастыру жолдары сипатталады.

Мақалада өзіндік білім алу- бұл студенттің тұлғалық және кәсіби қалыптасуының негізгі факторы ретінде анықталады, тек ақпарат жинақтау емес, интеллектуалдық автономияны дамыту үдерісі екендігі дәлелденеді.

Қазіргі білім беру жүйесінде студенттің өзіндік жұмысын сапалы ұйымдастыру үшін тек дәстүрлі аудиториялық сағаттар жеткіліксіз. Осыған байланысты, заманауи цифрлық экожүйелер мен білім алушының ішкі мотивациялық жүйені біріктіретін жаңа әдістемелік модельдер әзірлеуге және өндіріске енгізу қажеттілігі туындайды.

Түйін сөздер: студенттердің өзіндік білім алуы, дербестік, мотивация, өзін-өзі реттеу, андрагогикалық қағидалар.

Ермекбаева М.А., ^{1*} Абсатова М.А., ¹ Нарбекова Б.М. ¹
¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г.Алматы, Казахстан

**ОБЗОР И СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ВЗГЛЯДОВ НА ПРОБЛЕМУ
САМООБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ**

Аннотация

В статье авторы всесторонне рассматривают теоретические, методологические и практические основы проблемы самообразования студентов в эпоху глобализации и цифровизации. Проводится глубокий научно-педагогический, андрагогический и психологический анализ сущности и содержания понятия «самообразование», определяются его место и стратегическая значимость в современной системе высшего образования. В исследовании анализируются когнитивно-мотивационные аспекты организации самостоятельной работы студентов: структура самообразования рассматривается как взаимосвязь знаний, умений, навыков и метакогнитивных способностей, реализуемая через эффективный выбор информационных ресурсов. Описывается влияние этого процесса на повышение познавательной активности, формирование академической самостоятельности и ответственности.

Самообразование определяется как ключевой фактор личностного и профессионального становления студента, представляющий собой процесс развития интеллектуальной автономии. Предложены новые методические подходы, объединяющие цифровые экосистемы и внутреннюю мотивационную систему студента.

Ключевые слова: самообразование студентов, самостоятельность, мотивация, саморегуляция, андрагогические принципы.

Yermekbayeva M.,^{1*} Absatova M.,¹ Narbekova B.¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

REVIEW AND SYSTEMATIZATION OF PERSPECTIVES ON THE PROBLEM OF STUDENT SELF-EDUCATION

Abstract

In this article, the authors provide a comprehensive examination of the theoretical, methodological, and practical foundations regarding the issue of student self-education in the era of globalization and digitalization. A profound scientific, pedagogical, and psychological analysis of the essence and content of "self-education" is conducted, defining its place and strategic significance within the modern higher education system. The study analyzes the cognitive-motivational aspects of organizing independent work, viewing its structure as an interconnection of knowledge, skills, abilities, and metacognitive capacities realized through the effective selection of digital information resources. The impact of this process on enhancing individual cognitive activity, academic independence, and responsibility is described. Self-education is identified as a key factor in personal and professional development, characterizing it not merely as knowledge accumulation, but as a process of developing intellectual autonomy.

New methodological models integrating digital ecosystems and internal student motivation are highlighted.

Keywords: student self-education, independence, motivation, self-regulation, andragogical principles.

Кіріспе. Қазіргі заманғы жаһандық білім беру кеңістігі мен жоғары кәсіби мектептің парадигмасы «өмір бойына жететін білім алудан» (education for life) «өмір бойы үздіксіз білім алуға» (lifelong learning) түбегейлі көшуді талап етіп отыр (ҚР «Білім туралы» Заңы, 2024).

Ақпараттық қоғамның қарқынды дамуы мен технократиялық өзгерістер жағдайында болашақ маманның кәсіби құзыреттілігі тек жоғары оқу орнында аудиториялық сабақтарда алған теориялық білімімен ғана шектелмейді. Бүгінгі таңда ғылыми және кәсіби ақпараттардың «жартылай ыдырау кезеңі» (ақпараттың моральдық тұрғыдан ескіру жылдамдығы) өте қысқа мерзімді құрайды, сондықтан студенттің функционалдық сауаттылығы, ақпаратты сыни тұрғыдан сүзгіден өткізу қабілеті және өз бетінше жаңа білімді игеру тетіктерін меңгеруі шешуші факторға айналууда.

Жоғары білім беру жүйесіндегі бұл өзгерістер тек академиялық ортаның ішкі сұранысы ғана емес, сонымен бірге жаһандық экономиканың сын-қатерлерінен туындап отыр. Бүгінгі таңда жұмыс берушілер дипломы бар маманнан гөрі, жаңа технологияларды жедел меңгере алатын, өз бетінше шешім қабылдайтын және дағдыларын үздіксіз жетілдіретін тұлғаларды жоғары бағалайды. Осы орайда, студенттердің өзіндік білім алу әлеуетін ашу тек педагогикалық міндет қамне, ұлттық бәсекеге қабілеттіліктің маңызды көрсеткіші болып табылады.

Бұл тұрғыда білім алушының ішкі әлеуетін ашу, оның танымдық қабілеттерін жүйелі түрде дамыту және кәсіби бағдарын айқындау жоғары оқу орындарының стратегиялық басымдықтарының қатарына кіреді. Себебі жаһандық еңбек нарығындағы бәсекелестік тек дипломның бар-жоғымен емес, маманның кәсіби икемділігімен, жаңа білімді өз бетінше меңгеру жылдамдығымен және сын тұрғысынан ойлау деңгейімен өлшенеді.

Бұл психологиялық-педагогикалық үдерісте Л.С.Выготскийдің дамыта оқыту теориясы, С.Л.Рубинштейннің іс-әрекет психологиясы мен М.Ноулздың андрагогикалық қағидаларына сәйкес, білім алушының субъектілігі, белсенділігі мен академиялық дербестігі кәсіби қалыптасудың іргетасы болып табылады.

Әлемдік еңбек нарығындағы күрделі өзгерістер мамандардан тұрақты түрде өз біліктілігін арттыруды, жаңа технологиялар мен әдістемелерді жедел игеруді талап етеді. Сондықтан студенттердің өзіндік білім алуы – тек оқу үдерісінің қосымша бөлігі емес, тұлғаның танымдық эволюциясына әсер етіп қана қоймай, оның когнитивтік икемділігін (cognitive flexibility) және кәсіби мобильділігін айқындайтын маңызды жүйелі үдеріс. Классикалық педагогика мен қазіргі заманғы жоғары мектептің басты мақсаты – студенттің жадына дайын ақпаратты толтыру емес, оның өздігінен іздену қабілетін дамыту, метакогнитивті дағдыларын жетілдіру және өзін-өзі басқару (self-regulated learning) құзыреттілігін қалыптастыру болып табылады. (Knowles, 1975; Vygotsky, 1978).

Лев Выготскийдің мәдени-тарихи теориясында оқыту процесі адамның психикалық дамуына озық сипатта ықпал етуі қажет екендігі баса көрсетілген. Яғни, жоғары оқу орнындағы білім беру барысында студент тек пассивті тыңдаушы немесе ақпаратты қабылдаушы емес, дербес ойланушы, жаңа мағыналарды құрастырушы субъект ретінде әрекет етуі тиіс. Ал Даниил Эльконин мен Василий Давыдовтың дамыта оқыту тұжырымдамасы оқушының немесе студенттің белсенді практикалық іс-әрекеті мен теориялық рефлексиялық ойлауын қалыптастыруға ерекше мән береді.

Осы тұрғыдан алғанда, білім алушының танымдық дербестігін арттыру бағытындағы педагогикалық үдеріс оның ішкі мотивациясымен, өзін-өзі бақылау және реттеу тетіктерімен тікелей байланысты келеді. Студент тек қажетті ақпаратты қабылдап қана қоймай, оны сыни тұрғыдан өңдеп, өз тәжірибесінде тиімді қолдана білуге тиіс.

Отандық және шетелдік педагогика тарихында бұл бағытта ауқымды зерттеулер жүргізілген. Исаак Лернер мен Михаил Скаткин өздігінен жұмыс істеу әдістері студенттің танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, оның шығармашылық әлеуетін ашатынын дәлелдеген. Сонымен қатар, америкалық ғалым Джон Дьюи білім алуда тәжірибе мен прагматикалық іс-әрекеттің маңызын жоғары бағалап, «әрекет арқылы оқыту» (learning by doing) қағидасын негіздеді (Dewey, 1938).

Қазіргі кезеңде жаһандық білім беру кеңістігіндегі жасанды интеллект (AI) құралдары мен адаптивті оқыту платформаларының қарқынды дамуы студенттің өзіндік білім алу траекториясына тікелей әсер етуде. Бұл жағдай білім беру процесін дербестендіруге жол ашқанымен, студенттен жоғары деңгейдегі цифрлық сауаттылықты, ақпараттық гигиенаны және өзін-өзі реттеу қабілетін талап етеді. Студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру барысында кездесетін басты кедергілердің бірі – ақпараттың тым көп болуынан («ақпараттық шу») туындайтын бағдарсыздық. Осыған орай, заманауи университеттерде академиялық экожүйелерді жетілдіру арқылы студенттің өз бетінше білім алуына жағдай жасау мәселесі мемлекеттік деңгейде қолға алынып отыр.

Цифрлық трансформация мен жаһандану үдерістері университеттердің білім беру бағдарламаларын ғана емес, сонымен бірге студенттердің өзіндік білім алу әдістемелерін де түбегейлі жаңартуды талап етіп отыр. Ақпараттық технологиялардың кең таралуы білім алушыға шексіз деректер көздеріне қол жеткізуге мүмкіндік бергенімен, сол ақпараттардың ішінен маңыздысын тандай білу, оларды сараптау және кәсіби мақсатта тиімді пайдалану сияқты метакогнитивті дағдыларды қалыптастыруды басты міндет етіп қояды.

Қазіргі кезеңдегі зерттеулер көрсеткендей, студенттердің өзіндік білім алуы бірнеше өзара тығыз байланысты құрамдас бөліктен (компоненттен) тұратын кешенді құрылымға ие. Оларға: мотивациялық-қажеттілік, когнитивтік, операциялық-іс-әрекеттік және рефлексивтік-бағалаушы компоненттер жатады. Бұл ретте жоғары оқу орны оқытушысының дәстүрлі бақылаушы-бағалаушы рөлінен біртіндеп фасилитатор, ментор және консультант рөліне көшуі заман талабы болып отыр. Сондықтан студенттердің өзіндік білім алуының теориялық-әдіснамалық негіздерін жан-жақты зерделеу, оның компоненттерін жүйелеу қазіргі жоғары білім беру жүйесінің ең өзекті міндеттерінің бірі болып табылады.

Бұл ретте оқытушы мен студент арасындағы субъект-субъектілік қатынастардың орнығуы, өзара сенім мен академиялық серіктестік атмосферасы білім алушының өзіндік білім алуға деген сенімділігін арттырады. Нәтижесінде, студент тек оқу бағдарламасын меңгеріп қана қоймай, өз бетінше дамуға қабілетті, бәсекеге қабілетті және кәсіби жауапкершілігі жоғары тұлға ретінде қалыптасады.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттерін сапалы түрде іске асыру мақсатында отандық және шетелдік педагогикалық-психологиялық, ғылыми-әдістемелік еңбектер, мемлекеттік нормативтік құжаттар, цифрлық білім беру платформалары мен халықаралық ғылыми жарияланымдар кешенді түрде зерттелді. Зерттеудің әдіснамалық негізін жүйелілік тәсіл (system approach), іс-әрекеттік тәсіл (activity-based approach), тұлғаға бағдарланған тәсіл (person-centered approach) және синергетикалық қағидаттар құрайды.

Зерттеу барысында теориялық және эмпирикалық әдістердің кешенді жиынтығы қолданылды:

- *Контент-талдау (Content analysis)*: Студенттердің өзіндік білім алуына қатысты қазақстандық және халықаралық ғылыми әдебиеттерге, түсіндірме сөздіктерге, философиялық, педагогикалық және психологиялық еңбектерге жүйелі шолу жасалып, ұғымның мазмұны мен эволюциясы талданды.

- *Салыстырмалы-педагогикалық талдау (Comparative analysis)*: Әлемдік білім беру кеңістігіндегі (М.Ноулз, Б.Мейер, Л.Выготский ілімдері) өзіндік оқыту модельдері мен отандық университеттердегі студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастырудың озық тәжірибелері өзара салыстырылды.

- *Құрылымдық-функционалдық модельдеу (Structural-functional modeling)*: Студенттердің өзіндік білім алу үдерісінің ішкі құрамдас компоненттері (мотивациялық, когнитивтік, ұйымдастырушылық, бағалау-рефлексивтік) айқындалып, оның кешенді теориялық моделі жасалды.

- *Эмпирикалық әдістер (Сауалнама, педагогикалық бақылау және сараптамалық бағалау)*: Студенттердің өзіндік білім алуға деген дайындық деңгейін, кездесетін әдістемелік және психологиялық кедергілерін, ішкі мотивациялық ерекшеліктерін анықтау мақсатында жүйелі сауалнамалар ұйымдастырылып, алынған мәліметтерге статистикалық және сапалық талдау жасалды.

Эмпирикалық зерттеу жұмысы оқу жылы аралығында жүйелі түрде кезең-кезеңімен жүзеге асырылды. Сауалнама барысында респонденттердің жас ерекшеліктері, академиялық курс деңгейлері және педагогикалық бағдарламалардың ерекшеліктері қатаң ескеріліп, кездейсоқ іріктеу әдісі қолданылды. Алынған эмпирикалық мәліметтердің ғылыми шынайылығы мен статистикалық сенімділігін қамтамасыз ету мақсатында заманауи математикалық статистика әдістері, атап айтқанда корреляциялық талдау және пайыздық үлестірім көрсеткіштерін есептеу тетіктері толық пайдаланылды. Сонымен қатар, зерттеу барысында академиялық адалдық пен этикалық қағидаттар қатаң сақталып, қатысушылардың дербес деректерінің құпиялылығы толық қамтамасыз етілді. Кешенді түрде ұйымдастырылған бұл әдістемелік тәсіл студенттердің өзіндік білім алу үдерісіндегі нақты мәселелерін объективті түрде ашып көрсетуге мүмкіндік берді.

Бұл ретте қолданылған әдістер кешені тек констатациялаушы сипатпен шектелмей, білім алушылардың зияткерлік әлеуетін арттыруға бағытталған практикалық ұсынымдарды әзірлеуге негіз болды. Зерттеу барысында алынған нәтижелердің теориялық тұрғыдан негізделуі және әдіснамалық тұрғыдан жан-жақты пысықталуы жұмыстың сапалық көрсеткіштерін едәуір жоғарылатып, оның ғылыми құндылығын арттыра түсті.

Болашақта бұл зерттеу нәтижелерін жоғары оқу орындарының оқу үдерісіне, әсіресе кредиттік оқыту технологиясы мен гибриді білім беру платформаларына жүйелі түрде енгізуге болады. Авторлар ұсынған әдістемелік ұсынымдар болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін дамытуға, олардың өз бетінше шешім қабылдау мен сын тұрғысынан ойлау қабілеттерін шыңдауға елеулі үлес қосады. Сонымен қатар, бұл жұмыс өзге де гуманитарлық және техникалық мамандықтар бойынша жүргізілетін ғылыми ізденістерге негіз бола алады. Сонымен бірге, ұсынылып отырған модель мен әдістемелік тәсілдер білім беру сапасын арттырудың тиімді құралы ретінде педагогтардың практикалық қызметінде тікелей қолданыс таба алады. Бұл өз кезегінде білім беру үдерісінің тиімділігін арттырады.

Нәтижелер және талқылау. Зерттеудің теориялық маңыздылығын ашу барысында ең алдымен «өзіндік білім алу» (self-education) мен «дербес оқу» (independent learning) ұғымдарының ғылыми-педагогикалық мәні нақтыланды. Педагогикалық энциклопедиялық сөздіктер мен заманауи зерттеулерде өзіндік білім алу — «адамның белгілі бір сала бойынша теориялық білімді, тәжірибелік іскерлік пен дағдыны оқытушының тұрақты тікелей араласуынсыз немесе жетекшілігіңсіз, өз бетінше меңгеруге, тереңдетуге бағытталған жүйелі, саналы танымдық іс-әрекеті» ретінде сипатталады.

Қазақтың ұлы ағартушысы А.Байтұрсынұлы өз еңбектерінде білім алушының «өздігінен талпынуы», «ізденуі» мен «жан сезімін оятуы» оқу-тәрбие үдерісінің басты іргетасы екенін атап өткен (Байтұрсынұлы, 1991). Ал батыс педагогикасы мен гуманистикалық психологияда (М.Ноулз, К.Роджерс) бұл үдеріс андрагогикалық қағидаларға сүйенеді. Бұл тұжырымдама бойынша студент – өзін-өзі басқаратын, өз білімінің сапасы мен нәтижесі үшін толық дербес жауапкершілік көтеретін субъект ретінде қарастырылады (Knowles, 1975; Rogers, 1969). Психологиялық тұрғыдан бұл үдеріс тұлғаның ішкі уәжділік жүйесімен (motivation), ерік-жігерімен және өзін-өзі реттеу қабілетімен (Self-regulated learning) тығыз байланыста дамиды (Zimmerman, 2002).

Педагогикалық ғылымда өзіндік білім алудың атқаратын қызметтері (функциялары) аса маңызды. Атап айтқанда: бұған дейін аудиторияда алған білімдерін толықтырады, теориялық білімді практикамен ұштастырып тереңдетеді; базалық білім берудегі олқылықтардың немесе кемшіліктердің орнын жедел түрде толтырады; кәсіби қызметтің жеке стилі мен шығармашылық қабілеттің қалыптасуына тікелей ықпал етеді (Мыңбаева және Садвакасова, 2012). Белгілі педагог-ғалым Е.В.Бондаревская бұл қызметтерді экстенсивті, бағдарлаушы, компенсаторлық, өзін-өзі дамытушы, коммуникативті және психологиялық функциялармен толықтырып, тұлғаның үйлесімді дамуын қамтамасыз ететінін ата көрсетеді (Бондаревская, 1996).

Бұл функциялар жүйесі білім алушының заманауи қоғамдағы өзгерістерге тез бейімделуін, кәсіби тұлға ретінде үздіксіз жетілуін және зияткерлік әлеуетін толық іске асыруын қамтамасыз етеді.

Заманауи ғылыми көзқарастарды жүйелеу мақсатында төмендегі контент-талдау кестесі ұсынылады:

Кесте 1 - Ғалымдардың зерттеулеріндегі «студенттердің өзіндік білім алуы» ұғымының контент-талдауы (2009–2025 жж.)

№	Автор	Анықтамасы	Әдебиеттер
1	Bill Meyer және т.б.	Өзіндік білім алу – студенттің оқу үдерісіне жауапкершілікті өз мойнына алып, оқу мақсаттарын өзі анықтап, оқу әрекетін дербес басқаруы.	Meyer B., Haywood N., Sachdev D., Faraday S. (2008). Independent Learning: Literature Review, pp. 1–5.
2	John Dewey	Өзіндік білім алу – тәжірибе арқылы білімді меңгеруге және проблемаларды шешуге негізделген белсенді үдеріс.	Dewey J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan, pp. 25–35.
3	Carl Rogers	Өзіндік білім алу – студенттің ішкі мотивациясына және тұлғалық дамуына негізделген оқу процесі.	Rogers C. R. (1969). Freedom to Learn. Columbus, OH: Charles Merrill.
4	Лев Семёнович Выготский.	Өзіндік білім алу – әлеуметтік ортада қалыптасатын ішкі танымдық үдеріс.	Vygotsky L. S. (1978). Mind in Society. Cambridge: Harvard University Press, pp. 86–90.
5	Ян Амос Коменский	«Жақсы түсінілмеген нәрсені жаттауға мәжбүрлеуге болмайды».	Коменский Я.А. (1982). Великая дидактика. — М.: Педагогика, с. 159.
6	Константин Дмитриевич Ушинский	«Оқушының өз бетімен ойлай білуі — кез келген оқытудың басты мақсаты болуы тиіс».	Ушинский К.Д. (1988). Человек как предмет воспитания. М.: Педагогика, с. 112.
7	Петр Яковлевич Гальперин	Өзіндік білім алу – білімді кезең-кезеңмен меңгеру арқылы оқу әрекетін қалыптастыру үдерісі.	Гальперин П.Я. (1966). К теории поэтапного формирования умственных действий. М.: МГУ, с. 45–60.
8	Абдыгаппарова С.Б., Ахметова Г.К., Ибатуллин С.Р. және т.б.	Өзіндік білім алу – студенттің оқу әрекетін дербес ұйымдастыру қабілеті және кәсіби дамудың негізі.	Қазақстандық педагогикалық зерттеулер. (2023). №2, 15–20 б.
9	Кусаинов А.К., Булатбаева А.А. және т.б.	Өзіндік білім алу – құзыреттілікке бағытталған білім беру жүйесінде студенттің дербес оқу әрекетін қалыптастыру құралы.	Кусаинов А.К. және т.б. (2014). Эволюция теорий содержания образования. Педагогика, №1, 25–33 б.

Студенттердің өзіндік білім алу үдерісінің ішкі құрылымын талдай отырып, оның өзара тығыз байланысқан төрт негізгі компонентін атап көрсетуге болады:

- *Мотивациялық компонент*: Білім алуға, жаңа ақпаратты игеруге деген ішкі қажеттілік, танымдық қызығушылық және кәсіби өсуге ұмтылыс.
 - *Когнитивті компонент*: Теориялық білім жүйесі, кәсіби ақпаратты сыни тұрғыдан өңдеу, талдау және синтездеу қабілеті.
 - *Операциялық (ұйымдастырушылық) компонент*: Тайм-менеджментті меңгеру, ақпаратты іздеу әдістерін таңдау, оқу үдерісін жоспарлау және жүйелі түрде жүзеге асыру.
 - *Рефлексивтік компонент*: Өз жұмысының нәтижелерін сыни тұрғыдан бағалау, туындаған қателерді түзету және өзін-өзі бақылау (метакогнитивті бақылау).
- Бұл компоненттердің сипаттамасы мен өлшемдік көрсеткіштері келесі кетеді толық берілген:

Кесте 2- Студенттердің өзіндік білім алу іс-әрекетінің құрылымдық компоненттері

Компонент атауы	Мазмұны мен сипаттамасы	Көрсеткіштері
Мотивациялық	Білім алуға деген ішкі қажеттілік және кәсіби өсуге ұмтылыс.	Қызығушылық, мақсат қою, жетістікке ұмтылу.
Когнитивті	Базалық білім деңгейі және ақпаратты өңдеу қабілеті.	Теориялық білім, сыни ойлау, талдау дағдысы.
Ұйымдастырушылық	Оқу үдерісін өз бетінше жоспарлау және басқару.	Тайм-менеджмент, ресурстарды іріктеу, жүйелілік.
Бағалау-рефлексивті	Өз нәтижелерін талдау және түзету енгізу.	Өзін-өзі бағалау, қатемен жұмыс, метакогнитивті бақылау.

Зерттеу жұмысының эмпирикалық кезеңінде студенттердің өзіндік білім алу дағдылары мен компоненттерінің қалыптасу деңгейін анықтау мақсатында жүргізілген диагностикалық сауалнама нәтижелері төмендегідей визуалды диаграмма түрінде жинақталды:

1-сурет. Студенттердің өзіндік білім алу компоненттерінің қалыптасу деңгейінің диаграммасы

Алынған эмпирикалық нәтижелерді терең талқылай келе, студенттердің когнитивті (68%) және мотивациялық (58%) компоненттері салыстырмалы түрде қанағаттанарлық деңгейде болғанымен, ұйымдастырушылық (42%) және әсіресе рефлексивтік (35%) компоненттердің қалыптасу көрсеткіші айтарлықтай төмен деңгейде екендігі анықталды. Бұл жағдай қазіргі студенттердің ақпаратты табуға құштар болғанымен, өз уақытын дұрыс жоспарлауда (тайм-менеджмент), цифрлық ресурстарды әдістемелік тұрғыдан тиімді іріктеуде және өздерінің оқу әрекетіне рефлексия жасауда жүйелі педагогикалық көмекке, арнайы әдістемелік қолдауға мұқтаж екендігін көрсетті.

Заманауи жоғары мектептің басты міндеттерінің бірі — студенттің тек теориялық білімді меңгеріп қана қоюы емес, сол білімді практикалық қызметте шығармашылықпен қолдана білуін қамтамасыз ету. Бұл ретте өзіндік жұмыстың маңызы күн санап артып келеді. Өйткені жаһандық білім беру кеңістігіндегі бәсекелестік тек дипломмен емес, маманның кәсіби мобильділігімен, жаңашылдыққа ұмтылысымен және үздіксіз ізденіс қабілетімен өлшенеді.

Білім беру процесін дербестендіру жағдайында студенттің өзіндік білім алу траекториясын құруы оның тұлғалық және кәсіби эволюциясының іргетасы болып табылады. Оқытушы мен студент арасындағы субъект-субъектілік қатынастардың тереңдеуі білім алушының жауапкершілігін арттырады. Егер студент өз бетінше мақсат қойып, оған жету жолдарын жоспарлай алса, ол болашақта кез келген күрделі кәсіби мәселені шешуге қабілетті тұлғаға айналады. Бұл үдерісте академиялық экожүйенің, цифрлық платформалардың және заманауи педагогикалық технологиялардың атқарар рөлі ерекше.

Осы бағытты одан әрі тереңдете отырып, халықаралық тәжірибеде студенттердің дербестігін дамыту үшін академиялық менторинг институттары кеңінен қолданылатынын атап өткен жөн. Біздің жүргізген сараптамалық бағалауларымыз университеттік ортада студенттердің өзіндік жұмысына бөлінетін академиялық сағаттардың сапалық мазмұнын жаңарту қажеттілігін көрсетті. Егер оқытушы тек тапсырма беріп қоймай, студентке сол тапсырманы орындаудың метакогнитивті стратегияларын (жоспарлау, бақылау және бағалау кезеңдерін) бірге пысықтауға көмектессе, онда рефлексивтік компоненттің көрсеткішін едәуір арттыруға болады.

Тақырыпты жан – жақты зерделеу барысында айқындалған басты проблемалық аспект — студенттердің өзіндік жұмысты әлі де болса тек «оқытушы тарапынан берілген міндетті тапсырманы орындау» ретінде ғана қабылдауы, яғни сыртқы мотивацияның басым болуы. Шнайдер мен Цимерманның зерттеулері көрсеткендей, нағыз сапалы өзіндік білім алу тек ішкі мотивация мен дербес мақсат қоюшылыққа негізделген кезде ғана жоғары нәтиже береді. Осыған орай, жоғары оқу орнындағы оқыту үдерісін жетілдіру барысында оқытушының ұйымдастырушылық-бақылаушылық рөлінен фасилитаторлық, менторлық және бағыттаушылық сипатқа көшуі өте маңызды екендігі дәлелденді.

Дегенмен, практикалық зерттеулер көрсеткендей, студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыруда бірқатар әдістемелік және психологиялық кедергілер жиі кездеседі. Атап айтқанда, ақпараттық ағынның тым көбеюі студенттердің бағдарсыз қалуына («ақпараттық шу»), уақытты дұрыс басқара алмауына және өз бетінше сапалы дереккөздерді іріктей алмауына әкеп соқтырады. Осы олқылықтардың орнын толтыру үшін жоғары оқу орындарында арнайы тренингтер ұйымдастырылып, метакогнитивті дағдыларды дамытуға бағытталған әдістемелік құралдар кеңінен қолданылуы тиіс.

Өзіндік білім алу мәдениетін қалыптастыру тек бір пәннің немесе бір оқытушының міндеті емес. Бұл — бүкіл университет қабырғасындағы білім беру үдерісінің жүйелі сипатын талап ететін кешенді мәселе. Осы орайда, кредиттік оқыту технологиясы мен қашықтықтан оқыту платформаларын тиімді үйлестіру арқылы студенттің академиялық еркіндігін кеңейту маңызды. Студенттерге өз бетінше таңдау жасауға, альтернативті курстарды оқуға және ғылыми-зерттеу жұмыстарына ерте бастан араласуға мүмкіндік беру қажет.

Бұл ретте халықаралық тәжірибе көрсетіп отырғандай, жобалық оқыту (Project-based learning) пен проблемалық оқыту (Problem-based learning) әдістері өзіндік білім алудың тиімділігін еселеп арттырады. Студент нақты бір өндірістік немесе ғылыми міндетті шешу барысында өздігінен әдебиеттерді іздеп, талдау жасап, тәжірибе жүзінде сынақтан өткізу арқылы терең білім алады. Мұндай тәсіл тек теориялық ақпаратты жаттауға емес, сыни тұрғыдан ойлауға және аналитикалық шешімдер қабылдауға негізделеді.

2 - сурет. Студенттердің өзіндік білім алуының құрылымдық-функционалдық моделі

Осы компоненттер негізінде студенттердің өзіндік білім алу моделін келесі кезектілікпен ұсынуға болады: мақсат қою; оқу әрекетін жоспарлау; ақпаратты іздеу және өңдеу; білімді меңгеру және қолдану; өзін-өзі бақылау және бағалау.

Сонымен қатар, өзіндік білім алудың тиімділігіне әсер ететін бірқатар факторларды атап өту қажет: оқу мотивациясының деңгейі; оқытушының кәсіби шеберлігі (Жұмабаева, 2015); білім беру ортасының сапасы; ақпараттық технологияларды пайдалану деңгейі. Бұл модель студенттің оқу процесіндегі белсенділігін арттырып, оның дербес тұлға ретінде қалыптасуына тікелей ықпал етеді.

Болашақ мамандарды даярлау сапасын арттыру мақсатында ұсынылып отырған теориялық және әдістемелік тұжырымдар жоғары оқу орындарының оқу жоспарларына, элективті пән каталогтарына және оқытушылардың жұмыс бағдарламаларына тікелей енгізіле алады. Бұл өз кезегінде отандық білім беру жүйесінің халықаралық стандарттарға сай дамуына, студенттердің өзіндік әлеуетін толық ашуына және еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға елеулі үлес қосады. Үздіксіз білім беру қағидаты заманауи мамандардың кәсіби өсуінің басты кепілі болып қала береді.

Қорытынды. Студенттердің өзіндік білім алу мәселесін теориялық және эмпирикалық тұрғыдан жан-жақты зерттеу нәтижесінде келесі тұжырымдар жасалды:

Өзіндік білім алу – бұл жай ғана ақпарат жинақтау немесе механикалық оқу үдерісі емес, тұлғаның интеллектуалдық дербестігін, сыни ойлауын, кәсіби құзыреттілігі мен шығармашылық әлеуетін жан-жақты дамытатын күрделі педагогикалық жүйе. Бұл үдеріс білім алушының ішкі әлеуетін ашып қана қоймай, оның кәсіби ортада еркін бағдар жасауына және жаңашыл шешімдер қабылдауына негіз қалайды.

Әдістемелік модельдерді жаңарту: Қазіргі жоғары білім беру экожүйесінде студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру үшін тек дәстүрлі аудиториялық сағаттар мен қағаз кітаптар жеткіліксіз. Мұнда цифрлық технологиялар мен студенттің ішкі мотивациялық жүйесін үйлестіретін жаңа инновациялық әдістемелік модельдер қажет. Аталмыш модельдер оқу үдерісін білім алушының жеке қажеттіліктеріне бейімдеуге және заманауи цифрлық платформалардың мүмкіндіктерін барынша тиімді пайдалануға жол ашады.

Кәсіби бәсекеге қабілеттілік: Болашақ маманның еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігі оның кәсіби қызмет барысында өмір бойы өз бетінше білім алуға, өз біліктілігін үздіксіз көтеруге психологиялық және әдістемелік тұрғыдан дайындығымен тікелей өлшенеді.

Тәжірибелік тұрғыдан алғанда, жоғары оқу орындарында студенттердің өзіндік танымдық белсенділігі мен рефлексивтік дағдыларын арттыратын рейтингтік жүйелерді жетілдіру, жобалық оқыту әдістерін (Project-based learning) және метакогнитивті қабілеттерді дамытуға бағытталған арнайы тренингтерді оқу үдерісіне кеңінен енгізу ұсынылады. Бұл шаралар университет түлектерінің кәсіби мобильділігін арттырып, олардың еңбек нарығында жоғары сұранысқа ие болуын қамтамасыз етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- Абдыгаппарова, С.Б., Ахметова, Г.К., & Ибатуллин, С.Р. (2023). Студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастырудың инновациялық әдістері. Қазақстанның жоғары мектебі, 2, 15–20.
- Байтұрсынұлы, А. (1991). Ақ жол: Өлеңдер мен тәржімелер, публицистикалық мақалалар және әдеби зерттеулер. Жазушы.
- Бондаревская, Е.В. (1996). Теория и практика личностно-ориентированного образования. Ростовский педагогический университет.
- Гальперин, П.Я. (1966). К теории поэтапного формирования умственных действий. В сб. Вопросы психологии обучения и воспитания (б. 45–60). МГУ.
- Жұмабаева, Ә.Е. (2015). Педагогикалық шеберлік: Оқу құралы. Қазақ университеті.
- Коменский, Я.А. (1982). Великая дидактика. Педагогика.
- Кусаинов, А.К., & Булатбаева, А.А. (2014). Эволюция теорий содержания образования в высшей школе. Педагогика, (1), 25–33.
- Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. (2024). Ақорда.
- Мыңбаева, А.Қ., & Садуақасова, З.М. (2012). Инновационные методы обучения, или Как интересно преподавать: Учебное пособие. Қазақ университеті.
- Таубаева, Ш.Т. (2013). Зерттеушілік оқыту жүйесіндегі студенттердің өзіндік жұмысы. Ғылым.
- Ушинский, К.Д. (1988). Человек как предмет воспитания. Педагогика.
- Dewey, J. (1938). Experience and Education. Macmillan.
- Knowles, M.S. (1975). Self-directed learning: A guide for learners and teachers. Follett Publishing Company.
- Meyer, B., Haywood, N., Sachdev, D., & Faraday, S. (2008). Independent Learning: Literature Review. Department for Children, Schools and Families.
- Rogers, C.R. (1969). Freedom to Learn. Charles Merrill Publishing Company.
- Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
- Zimmerman, B.J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. Theory Into Practice, 41(2), 64–70. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4102_2

References:

- Abdygapparova, S.B., Akhmetova, G.K., & Ibatullin, S.R. (2023). Studentterdiń ózindik zhumysyn uymdastyrudyń innovatsiyalyq әdisteri [Innovative methods of organizing students' independent work]. Qazaqstannyń zhogary mektebi [Higher School of Kazakhstan], 2, 15–20. (in Kazakh)
- Baitursynuly, A. (1991). Aq zhol: Òlender men tarzhimeler, publitsistikalyq maqalalar zhane adebi zertteuler [The right path: Poems, translations, journalistic articles and literary studies]. Zhazushy, 464 (in Kazakh)
- Bondarevskaya, E.V. (1996). Teoriya i praktika lichnostno-orientirovannogo obrazovaniya [Theory and practice of personality-oriented education]. Rostovskii pedagogicheskii universitet. 351 (in Russian)
- Gal'perin, P.Ya. (1966). K teorii poetapnogo formirovaniya umstvennykh deistvii [Towards a theory of the stage-by-stage formation of mental actions]. In Voprosy psikhologii obucheniya i vospitaniya (pp. 45–60). MGU. (in Russian)
- Zhumabaeva, A.E. (2015). Pedagogikalyq sheberlik: Oqu quraly [Pedagogical mastery: A study guide]. Qazaq universiteti. 210 (in Kazakh)
- Komenskii, Ya.A. (1982). Velikaya didaktika [The great didactic]. Pedagogika. 159 (in Russian)
- Kusainov, A.K., & Bulatbaeva, A.A. (2014). Evolyutsiya teorii soderzhaniya obrazovaniya v vyshei shkole [Evolution of theories of educational content in higher education]. Pedagogika, (1), 25–33. (in Russian)
- Qazaqstan Respublikasynyń «Bilim turaly» Zańy [Law of the Republic of Kazakhstan “On Education”]. (2007, July 27). No. 319-III. Adilet Information and Legal System. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319> (in Kazakh)
- Mynbaeva, A.Q., & Sadvakasova, Z.M. (2012). Innovatsionnye metody obucheniya, ili Kak interesno prepodavat': Uchebnoe posobie [Innovative teaching methods, or How to teach in an interesting way: A study guide]. 356 Qazaq universiteti. (in Russian)
- Taubaeva, Sh.T. (2013). Zertteushilik oqytu zhuiesindegi studentterdiń ózindik zhumysy [Students' independent work within a research-based learning system]. Gylm. 280 (in Kazakh)
- Ushinskii, K.D. (1988). Chelovek kak predmet vospitaniya [Man as an object of education]. Pedagogika. 112 (in Russian)
- Dewey, J. (1938). Experience and Education. Macmillan.
- Knowles, M.S. (1975). Self-directed learning: A guide for learners and teachers. Follett Publishing Company.
- Meyer, B., Haywood, N., Sachdev, D., & Faraday, S. (2008). Independent Learning: Literature Review. Department for Children, Schools and Families.
- Rogers, C.R. (1969). Freedom to Learn. Charles Merrill Publishing Company.
- Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
- Zimmerman, B.J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. Theory Into Practice, 41(2), 64–70. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4102_2